

Elit-kommandó vagy társadalmi emeltyű?

© KARLOVITZ János Tibor

Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Miskolc
bolkarlo@uni-miskolc.hu

Lassan tíz éve már annak a vizsgálatomnak, amelyet miskolci tanárképzős egyetemisták között végeztem. Arra voltam kíváncsi, milyen indítékokkal, milyen motivációkkal érkeztek a tanári pályára. Rákérdeztem, kiktől kaptak tanácsot, és végzés után milyen úton-módon remélik az elhelyezkedésüket. Akkoriban ugyanis (még) igen nagy számban képeztek (humán) szakos tanárokat, és a tanulás, felkészülés szakaszában igencsak lehetett attól tartani, hogy – a folyamatosan csökkenő gyereklétszám miatt – nem fogja őket felszívni a közoktatási rendszer.

Voltak ennek a 2004 tavaszán elvégzett kérdőíves vizsgálatnak érdekes eredményei. Ezek között volt az egyik, amely arra utalt, hogy a tanárképes szakokon tanuló, döntő többségükben Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből származó hallgató közel háromnegyede *elsőgenerációs értelmiségi*, ami egyúttal azt jelenti, hogy ő (azóta: lett) az első diplomás a családban.

Egy kis érdekesség a saját családtörténetemből: anyai nagypapám közel kilencven évvel a vizsgálat előtt lett tanyasi tanító. Paralízise volt, rövidebb lábán élete végéig ortopéd cipőt hordott. Családjában ő lett az első – mai értelemben vett – „értelmiségi”, tanult ember, bár az ő korában a tanítói végzettséget még nem a felsőoktatásban adták. Számára a tanítóság azt jelentette, hogy – mivel ilyen lábbal nem tudott volna földeken dolgozni vagy naphosszat söntésben állva kiszorgálni (dédszüleim kocsmárosok és hentesek voltak) – nem „bénaként” éli le az életét. Tanítóként vált a helyi társadalom elismert és megbecsült tagjává. Másféleképpen: betegsége révén vált tanult emberré.

Annak érdekében, hogy lássuk, mekkora nagy átrendeződés, tudati megújulás szükséges ahhoz, hogy az elit válassa a pedagóguspályát, felidézzük tanulmányainkból, régen, rég elmúlt és letűnt századokban kik is foglalkoztak neveléssel és oktatással.

Neveléstörténeti adalékok

Már maga a *pedagógus* szó eredete is pejoratív értelműnek tűnik, hiszen a „*paidagogosz*” eredetileg a gyermeket kísérő rabszolgát jelentette. (Lehetne a fogalmat tovább etimologizálni, mely szerint férfi kísérőről van szó.) – Tűnik, mert másfelől viszont azt jelentette, hogy a művelt görög rabszolgát („filozófust”) a római patríciusok saját gyermekeik neveléséhez rendelik. Vagyis a *paidagogosz* a (rab)szolgát egyik kitüntetett válfaja: szabadságjogokat nem ad – de elvezethet akár még ahhoz is –, bizonyos fokú jólétet és biztonságot azonban igen. És még valami: a műveltség „megvéd” a fizikai munkától.

Menjünk tovább. A középkori ábrázolásokban, a kódexek iniciáléiban ott találjuk a tanítót, ahol a vesszőnyalábot. Mi következik ebből? – Tanítókká valószínűleg a leggyengébbek, a más munkára aligha foghatók váltak. Feltehetően nem lehettek a tudásátadás letéteményesei, hiszen tapasztalatból tudjuk: aki sokat fegyelmez, vagy szinte minden órája kizárólag feleltetéssel telik, kegyetlenkedéseivel rendszerint saját

felkészületlenségét palástolja. A tanítói állás a középkorban nem lehetett a megbecsült foglalkozások egyike.

Újkor. Az iparosodással magasabb fokú iskoláztatás – ezzel együtt nagyobb igény mutatkozik *képzett* tanítók iránt. A leírások ugyanakkor rendszeresen számolnak be a tanítók kiszolgáltatott helyzetéről, függőségéről, szegénységéről, nyomoráról. Vagyis a tanítói szerepkör az újkorban sem az elit néptanítóvá válásának irányában hat.

Magyarországon a XIX. században. A tanítók rettenetes helyzetéről több irodalmi példa is szól. Az 1867. évi kiegyezés után az Eötvös József-féle népiskolai törvény megpróbálja rendezni a néptanítók helyzetét. Kissé elnagyolva úgy mondhatnánk, hogy a kiszámítható megélhetés mellé követelményeket támasztanak a tanítók elé (képzettség, műveltség, olvasás), valamint többlet-feladatokat rónak ki rájuk (könyvkölcsönzés, felnőttek írás-olvasásra való tanítása, falun mintagazdaság, mintakert létrehozása és művelése). Úgy tűnik, a tanultság és műveltség megkövetelése, továbbá a felnőttek oktatása révén a tanítóságot elkezdi valamilyen tisztelet-féle övezni. A tanítók egy része viszont megmaradt képzetlennek, önmagát nem művelőnek. Róluk az 1880-as, 1890-es induló pedagógiai szaksajtója rendszeresen elítélően emlékezik meg.

Ugyanebben az időszakban egyre differenciáltabbá válnak a pedagógusok rétegei: a nagy tömegű tanítóknak mintegy „fölé” helyeződik az egyre inkább szellemi elitnek számító gimnáziumi tanárság. Ők gyakran egyúttal tankönyvszerzők is. Nagyon sok volt közöttük a nőtlenül megöszülő férfiú, ami akár arra is utalhat, hogy a társadalmi megbecsültség mellé mégsem járt olyan magas (és biztos) jövedelem, amely lehetővé tette volna a gimnáziumi tanár rangjához méltó módon berendezhető családfenntartást. A gimnáziumi tanárok közül sokaknak a tanári hivatás a társadalmi emelkedést jelentette. (Mellékesen: kialakul az a fajta tanári tekintély, amely az iskola bezáródásával, és a tantestületi több, mint pusztán kollegiális összetartással együtt az iskolaintézményt a kívülálló számára szigorúvá és félelmetessé teszi.)

A két világháború között folytatódik a XIX. század utolsó harmadától kibontakozó folyamat, viszont új oktatói réteg erősödik meg az új országhatárok kialakulásával: nagyon sok felsőfokú, egyetemi rangú tanárember hagyja el szülőföldjét, és telepszik át Magyarországra. A két világháború között, különösen Bethlen miniszterelnök és Klebersberg oktatási miniszter párosa együttműködésének következtében nagyszabású iskola-építési program indul, amelynek keretében a tanítók és a tanárok egy része – a biztos állami fizetés mellett – szolgálati lakáshoz is jut. A korszakban mind a tanítói, mind pedig a (szak)tanári tekintély megerősödik, szinte „megkérdőjelezhetetlenné” válik azzal együtt, hogy e korszakban sem a legjobb módúak mentek tanítani, vagyis a pedagóguspálya továbbra is egyfajta „társadalmi emeltyűnek” számít.

A második világháború után az egyik legjobban megerősített képzési terület a pedagógusképzés. Ha másféleképpen is, de fennmarad a pedagóguspálya differenciáltsága: eltérő iskolafokok, eltérő tanulmányi hossz szolgál a különféle intézmény-típusokban, oktató-nevelő intézményekben való tanítási jogosultság megszerzéséhez. Az 1950-es években általában nagy volt a szegénység, így a pedagógusok anyagilag sanyarú helyzete illeszkedett a társadalmi állapotokba.

A Kádár-korszakban a pedagógus-bérek folyamatosan és fokozatosan leszakadtak a más értelmiségi pályákon elérhető fizetésektől. Egyfajta „alku” jellemezte az időszakot: az alacsony pedagógusbéreket hosszú nyári szabadság „ellentételezte”. A bérek értékvesztésével párhuzamosan lassan erodálódott a

pedagóguspálya presztízse. Megfigyelhető, hogy az óvodapedagógusi, tanítói, tanári pályát választók nagy többsége elsőgenerációs értelmiségi.

Az 1989-90-es (gazdaság)politikai fordulatot követően a pedagógusok társadalmi megbecsültsége tovább erodálódott. A tekintélyvesztés egyik tünete az volt, hogy egyre szaporodtak a pedagógus sérelmére elkövetett erőszakos cselekmények, az iskolai verbális, illetve különösen súlyos esetekben a tettlegességig fajuló támadások. Az ezredfordulóra a mind gyakoribbá váló „tanárverések” miatt a közoktatásban (köznevelésben) dolgozó pedagógusok különleges „védelmet” kaptak: a sérelmükre elkövetett erőszakos bűncselekmények *közfeladatot ellátó személy* elleni támadásnak minősülnek, amely szigorúbb megítélés alá esik a szankciók kiszabásakor. Mivel azonban a tanári tekintélyvesztés a gyerekek iskolai magatartásában nyilvánul meg a legszembetűnőbb módon: fegyelmezetlenségek, magatartási problémák formájában, így szükségszerűvé vált új utak-módok keresése.

Az egyik ezek közül a pedagógusok szakmódszertani tudásának megújítása, a tanítás során alkalmazott technikák bővítése volt – amelyre a Magyarország 2004. évi Európai Unióhoz történt csatlakozása nyomán anyagi támogatás, pénzfedezet is bőségesen a rendelkezésre állt –, a másik pedig a tanulók szüleivel való kapcsolatok újragondolása lehetett. Ezen felül többször lényegesen átalakították a tantervi rendszert, mint az oktatás tartalmi szabályozásának eszközét.

Az összes, amúgy igen lényeges pedagógiai innovációt viszont – egyetlen bérkorrekciós kísérletet leszámítva – nem kísérte a köz-, mint olyan, azaz a fizetésben, a tanítói vagy tanári pályán szereshető jövedelem formájában kifejeződő társadalmi megbecsültség. Avagy kísérte: relatíve alacsony szinten tartotta. Voltak ugyan válságos időszakok, amikor a relatíve alacsony pedagógusbér még mindig valamilyen fajta „biztos” családi bevételnek számított, azonban ez az utóbbi közel negyed században rendszerint elmaradt az ugyanolyan végzettséggel más foglalkozási ágban, illetve más diplomás végzettségekkel szereshető jövedelmektől. A társadalom üzenete így az volt, hogy a pedagóguspálya nem annyira értékes, mint más értelmiségi pályák, következésképpen a nem annyira kimagasló teljesítő-képességűek, illetve a kevésbé elit környezetből érkezők választották ezt a pályát. További kísérőjelenségként, akik választották is, a diplomaszertést követően – magasabb fizetésért – könnyen elhagyták azt.

Lehetne-e a pedagógus-társadalom vezető elit?

2010-ben újabb irányváltás következett be: olyan pedagógus életpálya-modell hirdetése, amely a pedagógusokat mintegy „felemeli”, és az egyik legvonzóbb értelmiségi pályára állítja. Ehhez szeretné a legjobb előzetes teljesítő-képességű fiatalokat kiválasztani – alkalmassági vizsgálattal, erős felvételi szelekcióval –, akiket a szellemi elitből kíván megszerezni. Ennek érdekében összeg-szerűen komoly ösztöndíjakat rendel, a képzési időtartamot lényegesen meghosszabbítja már-már az orvos-képzéshez hasonló időtartamúra, és a képzési tartalmakat megerősíti, és a regionális tanárképző központokban valószínűleg egységesíteni is törekszik majd. A pályán levőknek pedig – az ország gazdasági helyzetétől, lehetőségeitől függővé téve – komoly mértékű fizetés-emelést ígér. Az iskolák zömét központi irányítás alá helyezi, a területi különbségek kiegyenlítésére törekszik, és ezt egységes felügyelettel biztosítja.

A jövő szempontjából tulajdonképpen egyetlen elem a leglényegesebb, és mindent eldöntő: *mekkora lesz a pedagógusok bérének emelkedése?* Másféleképpen fogalmazva: mikortól lesz versenyképes a pedagógusbér ahhoz képest, mintha a 17-18 éves más értelmiségi pályát választana? Lesz-e akkora a pedagógusbér, hogy egy 14 éves gyereknek – és az őt befolyásoló környezetének, szüleinek szemében – érdemes legyen sokkal több erőfeszítést tennie, mint szakmukásnak tanuló kortársainak? Lesz-e akkora a bérelőny, hogy érdemes legyen bevállalni a lényegesen hosszabb – és nehezebb – képzési időt?

További kérdésként fogalmazódik meg, hogy a pedagógusok helyzetének változása kikre fog vonatkozni? – Csak a középiskolai tanárookra? Csak a gimnáziumokban tanítókra? Vagy kiterjed az összes állami alkalmazottra? És az utóbbiakkal „egy tekintet alá esőkre” is, például az egyházi fenntartású iskolák, illetve az önkormányzati kézben maradtak dolgozóira? Mi lesz az önkormányzatoknál maradt óvodapedagógusokkal?

Amennyiben a *képzési idők várható tartamából* indulunk ki, akkor azt látjuk, hogy alacsonyabb intézményfokokon lényegesen nem változnak. Az oktatáspolitikai erőter a felsőoktatásra felkészítő gimnáziumoknak „tudós tanárokkal” való ellátására látszik koncentrálni. Természetesen, ezzel nem állítjuk azt, hogy súlytalan lenne a kisgyermekkorai fejlesztés vagy korai nevelés. Sőt: ma mindenki, aki a pedagógusképzés ügyére rálát, szinte kivétel nélkül elfogadja a korai fejlesztés szükségességét, alapozó szerepét – és ehhez a módszertani repertoár frissen tartására, gazdagítására rendelkezésre álló eszköztár és továbbképzési rendszer adott, biztosított, a pedagógus életpálya-modell pedig az igyekvőknek kellő és kiszámítható perspektívát nyújt.

A pedagóguspályára való állás tekintetében tehát továbbra is fennmaradni látszik a régi tétel: alacsonyabb iskolafokokon továbbra is egyfajta társadalmi felemelkedési „emeltyű” lehet az óvodapedagógusi, alsó tagozatos tanítói, valamint az általános iskola felső tagozatának szaktanári diplomája – és ugyanígy azoknak a kisegítő jellegű, szociális, szakmai, művelődésügyi vonatkozású szakmáknak a diplomás munkakörei, amelyek a szociálpedagógia, pedagógia, művelődésszervező végzettségekhez kötöttek –, és az „elit” számára fenntartott, sokkal elmélyültebb, szaktárgyaiban már-már „tudósi” gimnáziumi tanári. Mi maradt ki, melyik tanári réteg hiányzik ebből a felosztásból? – Az érettségit adó, egyúttal szakmára is elő- vagy felkészítő szakközépiskolai, amely közismereti szaktanárait illetően vagy a gimnáziumi tanárookra vonatkozó kétszakos, „elit” képesítési követelményeket teljesíti, vagy pedig előbb-utóbb ez az intézménytípus inkább a megújuló, duális rendszerűnek feltételezett szakmunkásképzésbe fog beolvadni. Kérdéses, hogy a szakmunkásképzők kevés közismereti szaktanárt alkalmazó intézménytípusába melyik felkészítettségű tanárokat várjunk majd el.

Amint tehát az látható: a pedagóguspálya legjobb felkészültségű elit élcsapata az iskola-intézmény típusainak csak egy szűk szeletét fogja szolgálni. Innentől kezdve megvan arra az esély, hogy erre a szegmensre ténylegesen a legjobb előkészületű, legtehetségesebb fiatalok kerüljenek kiválasztásra akár egy több fordulás alkalmassági-felkészítő eljárás keretében, amely esetleg nem csupán a középfokon szerzett eredményeket, hanem a rendszeres időközönként lezajlott mérési eredményeket, intelligenciaszintet, megszerzett és potenciálisan megszerzhető kompetenciákat is vizsgálja. Ha ténylegesen ők lesznek majdani hivatottak arra, hogy több évtizedes távlatban készítsék fel a majdani elitet a felsőfokú tanulmányokra, akkor ezt a munkát tulajdonképpen a lehető leghamarabb el kell kezdeni.

Előbbiekből azonban az is következik, hogy amennyiben a pedagógusok bérrendezésére csak részlegesen kerülhetne sor, akkor érdemes volna a gimnáziumi tanárok fizetésével kezdeni, mert a jövő elitjét középfokon kinevelő tanárok képzéséhez elsősorban ennek a területnek kell vonzónak – azaz mellékjövedelmek nélkül is a legmagasabb jövedelemszerzési lehetőségekkel kecsegtetőnek – lennie.

Távlatosan érdemes lenne elgondolkodni azon, hogy az új elit-gimnáziumok rásegítőjeként érdemes lenne-e elit általános iskolákat létrehozni – avagy ez teljesen felesleges lépés lenne, és inkább az esélyek lehető legnagyobb biztosításával, az alapfokú képzés egyenletes színvonalúvá tételével kellene a túlnyomó többség számára biztosítani a kiemelkedés, önnön tehetsége kifejllesztésének lehetőségét.

A pedagógus-elit létrehozása nyomán egészen biztosan lesz a pedagógusoknak egy olyan rétege, amelyik életpályája során erőfeszítéseket tesz azért, hogy megpróbáljon bekerülni ebbe a körbe. Ha a tovább- és átképzések lehetővé teszik a kései pályamódosítást, és nem pusztán a 14-18 éves életkor között elért eredmények predestinálhatnak a pedagógus-elitbe való bekerülésre, akkor az a pedagógusok szélesebb köre számára biztosíthat önfejlesztési motivációt. Ez azért is fontos, mert akkor lesz még hatékonyabb az általános iskolákból a tehetségek kiválasztása a gimnáziumok – és majdan a felsőfokú továbbtanulás – számára, ha van kik közül válogatni, vagyis ha vannak kiemelkedő felkészültségű, ambiciózus, lelkes általános iskolai szaktanárok, továbbá az ő munkájukat alapozó tanítók és óvodapedagógusok, kiegészülve fejlesztő pedagógusokkal, akiknek feladatai közé nem csupán a leszakadók, hanem a tehetségesek gondozása, képességfejlesztése is bekerülhet.

Ha a rendszer jól működne, költséghatékonyan lehetne kiválasztani az inkább szakmunkásnak, vagy inkább felsőfokú tanulmányok folytatására alkalmasabb tanulókat, és már középfokon az elvárható képességeiknek megfelelően képezni, fejleszteni őket.